

Панасенко Є.О.

слухач,

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

ПОНЯТТЯ, ГЕНЕЗИС ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Генезис, загальне поняття та функціонування особових займенників у загальному мовознавстві завжди цікавили багатьох вчених-філологів та інших науковців. Теоретико-методологічною базою зазначених питань є символічні узагальнення (теорія універсальної граматики та когнітивної лінгвістики, філософії граматики, психолінгвістики, історичної граматики), концептуальні моделі (процеси людського мислення та проблеми розвитку мови, теорії про спільне походження мов, загальні (універсальні) засади займенника як частини мови та його генезису в лінгвістиці).

Відповідно, у статті було поставлено **наступні цілі:**

а) встановити співвідношення між займенниками та іншими частинами мови, базуючись на фундаментальних теоріях та концепціях видатних вчених;

б) репрезентувати функціонування займенників у природній людській мові, опираючись на різноманітні авторитетні положення та умовиводи науковців;

в) з'ясувати походження займенників у контексті загального мовознавства, при цьому посилаючись на філософські концепції, лінгвістичні теорії універсальності мови, теорії людського пізнання та психофізичних особливостей пізнання мови.

Співвідношення між займенниками та іншими частинами мови було завжди досить проблематичним для визначення. Відомо, що займенники не називають предмету та його ознак, але вказують на нього, але конкретне лексичне значення займенник набуває лише в певному контексті. Вивчення частин мови в сучасній лінгвістиці проводиться під пильною увагою виходячи з морфологічно-синтаксичних характеристик та семантики. На думку В.М. Жирмунського, підсилення морфологічно-дериваційного критерію робить головним структурно-синтаксичний аспект і стає основою для трактування частин мови як слів різноманітних дистрибутивних класів [3, с. 16].

На сьогоднішній день немає однозначної відповіді, який критерій є головним. Л.В. Щерба висунув ідею врахування трьох критеріїв: семантичного, морфологічного і синтаксичного. Саме на щербівській концепції ґрунтується сучасна класифікація частин мови [8, с. 85].

У лінгвістиці особливе питання посідає виділення займенників у окрему частину мови. У науковому світі вивчення займенників наявні дві

протилежні точки зору: одні науковці вважають займенник особливою частиною мови, до таких вчених варто віднести М.В. Ломоносова, О.Х. Востокова; інші вчені не вважають займенник самостійною частиною мови, серед таких вчених О.О. Потебня, О.М. Пешковський [1, с. 158]. Науковці Р. Кверк, С. Грінбаум, Дж. Ліч та Я. Свартвік вважають займенник окремою частиною мови, спираючись на гетерогенність класу займенників, на основі ряду спільних характеристик, які вирізняють їх від іменників: займенники не приймають детермінатів, вони мають об'єктний відмінок, вони мають категорію відмінка, вони мають виражені родові ознаки, форми однини та множини часто морфологічно не співвідносяться. Науковці виділяють займенники на основі приватної та загальної референції [9, с. 345].

За категоріальними значенням займенники протиставляються усім номінативним частинам мови, основною функцією яких є номінативна. Займенники нічого не називають, а лише вказують на предмети, на ознаки, на кількість, на різноманітні стосунки, тому категоріальне значення займенника є вказування без найменування. Це значення поєднується з іншими частішими значеннями: питальними, заперечними, неозначеними. За характеристикою займенників термін «вказування» вживається двояко: у широкому значенні (означає категоріальне всього класу займенників) та у вузькому (вказівка семантики одного з розрядів займенників) [4, с. 125].

Можливість указувати на певний предмет чи ознаку предмета здійснюється в займенниках за рахунок їхнього лексико-граматичного значення, який має узагальнений характер. Так, слово *я* вказує на істоту, особу, тобто на людину, на особу, яка говорить; *ти* означає істоту, особу, співрозмовнику, якому адресоване повідомлення; *він* означає один предмет – істота чи неістота, яка не бере участі в мовленнєвому акті, тобто вказує на особу чи предмет, про який говорять.

Теорія про універсальність займенників відображена в роботах багатьох учених, які говорять про займенники як про «надчастини мови», тим самим визначаючи неденотативний спосіб найменування немовних реалій як фундаментальну особливість займенника, що семантично, функціонально, граматично ставить його над всіма іншими номінативними частинами мови. Саме ця особливість дозволила лінгвістам висунути гіпотезу про першість займенників у природній людській мові [4, с. 134]. На думку Н.Ф. Устиної, категорія особи особових займенників посідає місце серед найдревніших категорій, котра, як вона говорить, знайшла собі вираження в мові на самому ранньому етапі її розвитку [6, с. 73]. Як зазначає Д.А. Штелінг, основна модель мови розкривається через її елементи, які є найбільш древніми та універсальними у всіх мовах світу – у особових займенниках. Ці факти змушують нас дійти до висновку, що в

системі займенників вбудована архаїчна, ненаукова картина світу, у якій реалізуються феноменологічні знання [7, с. 76].

Зазначене знання пов'язане з первісним поділом світу на предметні сутності, які віднайшли своє відображення у системі особових займенників. Являючи собою відображення архаїчної моделі світу, така категоризація усіх сутностей буття: *я – ти – все решта* – є універсальною для усіх мов світу, яка знайшла втілення у системі особових займенників у тричленній парадигмі. На думку В. фон Гумбольдта, першоосновою є особа, яка говорить, і яка знаходиться в безпосередньому контакті із природою й не може не протиставляти всьому світу в мові свого «я». Але само поняття «я» також включає «ти», а це протиставлення тягне за собою виникнення третьої особи, яка, виходячи з кола тих, хто говорить, і поширюється на неживі предмети [2, с. 238]. Двоюкість займенника полягає в тому, що він позначає з одного боку поняття, а з іншого – ступінь, на якому знаходиться знання й надає слову якість смислового виходу, на котрій базуються смислові категорії мови.

Когнітивним джерелом категорії роду є подальший розвиток протиставлення усього предметного світу на *живе-неживе*, що стало передумовою для детальнішої родової диференціації (*he, she, it, er, sie, es, він, вона, воно*).

Категорія *істоти-неістоти* відображає антропоцентричну установку людського мислення і формується у процесі емпіричного пізнання як результат спостереження за предметом. Поняття «істота» є прикладом анімалістичного минулого мови, коли до живого відносили все те, що рухалося. У цьому зв'язку протиставлення предметів на ті, що самі рухаються та ті, що самі не рухаються, буде релевантним. Здатність до самостійного переміщення здавна вважалась однією із характерних ознак живого [5, с. 84]. Особові займенники належать до тих слів, які виражають найзагальніші поняття, при цьому цілком природно припустити наступне: чим вищий ступінь узагальненості значення слова, тим менша можливість його контекстуального варіювання. Значення займенників *я* і *ти* не змінюються від одного акту у мовленні до іншого. Займенник *ти* має постійне значення «адресат мовлення» і граматичні засоби його оформлення.

Аналізуючи походження та розвиток займенників у індоєвропейській та германській мові, ми спостерігаємо, що серед займенників особливо виділяються своїми відмінковими формами та відсутністю категорії роду два особових займенники – першої та другої особи – та схожий за відмінковими формами зворотний. Відмінкові закінчення особових займенників у індоєвропейських мовах зовсім різні й не зводяться до архетипів; спільні риси наявні в основах. Але це не означає, що у відмінюванні особових займенників між індоєвропейськими мовами немає

нічого спільного: окремі основи виконують ті чи інші відмінкові функції, вони і складають базу відмінювання.

Встановлено, що займенник не називає особу чи предмет, а лише вказує на неї, конкретне лексичне значення займенник набуває в певному контексті. Теорія, що займенник є частиною мови, – загальноприйнята, проте Л.В. Щерба та Л. Блумфілд вважають займенники словами-субститутами, які розподіляються за іншими номінальними частинами мови.

Було репрезентовано систему функціонування займенників, які вважаються виходом смислової побудови мови та її смислових категорій, а особові займенники є мовною підсистемою, у якій лежить понятійна основа лінгвістичної моделі людини як особистості. Універсальність займенників полягає в їхній властивості використовуватися в якості «надчастин мови». Першість займенників у природній людській мові є основною моделлю мови, яка розкривається через найбільш древні, універсальні елементи в усіх мовах світу – в особових займенниках.

З'ясовано, що першим понятійним протиставленням у свідомості людини був поділ на категорії: *я <> увесь світ, я <> ти, я <> ти <> він, вона, воно*. Пізніше відбувся поділ на *істоту/неістоту*, де відбилась антропоцентрична установка людського мислення у процесі емпіричного пізнання як результат спостереження, відповідно, пізніше відбулась родова диференціація: чоловічий, жіночий та середній рід.

Список використаних джерел:

1. Виноградов В.А. Род [Текст] / В.А. Виноградов // Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 417 с.
2. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества [Монография] / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – пер. Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
3. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификации [Текст] / В.М. Жирмунский // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. – Л.: Наука, 1968. – № 3. – С. 7–32.
4. Майтинская К.Е. Местоимения в языках разных систем: [Монография] / К.Е. Майтинская. – М.: Наука, 1969. – 309 с.
5. Мыркин В.Я. Типология личного местоимения и вопросы реконструкции его в индоевропейском аспекте [Текст] / В.Я. Мыркин // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1964. – № 5. – С. 78–86.
6. Устинова Н.Ф. Местоимение как часть речи в современном английском языке [Текст] / Н.Ф. Устинова // Вопросы германской и романской филологии: Сб. научн. трудов. – Л.: ЛГУ, 1954. – Нов. сер. – Вып. 1. – С. 71–101.
7. Штелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке [Монография] / Д.А. Штелинг. – М.: МГИМО ЧеРо, 1996. – 250 с.
8. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке [Текст] / Л.В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 186 с.
9. Quirk R. A comprehensive grammar of the English language [Monograph] / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, and J. Svartvik. – London: Longman, 1985. – 1665 p.